

איגרת המזכירות הפדגוגית

התאמת שאלות הבגרות למטרות הלמידה, חלק ב

פתח דבר¹

הוספת שאלות העמ"ר

הגדרת סוגי שאלות העמ"ר

דגמים מוצעים לשאלות העמ"ר

עקרונות מנחים לשאלות העמ"ר

א. פתח דבר

הזמן החשוב ביותר שבו מתרחשות ההוראה והלמידה המיטביות הוא השיעור - הרגעים בהם המורה סוגר/ת את דלת הכיתה ומתרחש מפגש בינו לבין הלומדים ובינם לבין התוכן הנלמד. הלמידה המיטבית עשויה מרבדים רבים: רכישת ידע ומיומנויות, חשיבה, הבנה, רגש, חוויה, הקשר עם המורה והיחסים בין התלמידים לבין עצמם. תפקודי הלומד הבאים לידי ביטוי בשיעור הם קוגניטיביים, מטא קוגניטיביים, תוך-אישיים ובין-אישיים.

כבר בתקופת התלמוד חז"ל עמדו על כך ש"אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין" - ורבדים רבים וחשובים של ההתרחשות בשיעור הם סמויים מן העין. רבדים אלה כוללים את המתרחש בעולמם הפנימי של הלומדים, וקשה להעריך אותם באופן גלוי, ואף לא תמיד רצוי.

עם זאת, העובדה שקיימת הערכה, ושההיבחנות וההערכה ממוקדות לרוב בשינון ידע (ולעתים במינון מסוים של חשיבה), עלולה לפגוע ברבדים עמוקים, "סמויים מן העין", של ההתרחשות בכיתה.

1 תודה לפרופ' יורם הרפז, ד"ר איתי אשר, הרב ד"ר יהודה ברנדס, ד"ר אורי ליפשיץ, שעברו על הדברים, העירו ותיקנו. הדברים נכתבו ועובדו על ידי אנשי המזכירות הפדגוגית, מנהלי האגפים, מפמ"רים, מדריכים ומורים, חשון תשע"ז.

מורים רבים מלמדים באופן משמעותי ומעמיק, ואז בהגיע מבחן הבגרות, מתברר לתלמידיהם שהלמידה המעמיקה שבה התנסו אינה באה לידי ביטוי במבחן. בכיתה ובשיעור הם חשבו, שאלו שאלות וערכו דינוני עומק על בסיס החומר הנלמד, ואילו במבחן בגרות כל זה לא נדרש. המורים הטובים עושים זאת בניגוד לדרישות הבחינה, אבל הקושי מובן: במקרים רבים התלמידים לוחצים על מוריהם להתמקד בחומר המיועד לבחינה בלבד, לא "להתפלסף" ולא "לחפור". הם שואלים: "רגע, המורה, זה לבגרות?" ואז "מחזירים אותה למסלול".

במילים אחרות, להערכה יש השפעה קריטית על איכות ההוראה והלמידה, ולכן חשוב לעשות מאמץ ולהתאים את ההערכה והמבחנים למטרות המהותיות של החינוך, ולתת ביטוי להתמודדות של המורים והתלמידים עם הרבדים העמוקים של הלמידה הבאים לידי ביטוי בכל רובדי האדם.

באיגרת הקיץ עמדנו על הקשר המבוקש בין מטרות החינוך לבין ההערכה. ציינו שמטרות החינוך ומטרות תכניות הלימודים חורגות מהקניית גופי ידע בלבד, וכוללות גם פיתוח חשיבה, דמיון ורגש, הבונים ומעשירים את עולמו הפנימי של הלומד. זוהי גם תשוקת ההוראה של רוב המורים - הם מבקשים להשפיע באופן משמעותי על אישיותם של התלמידים, ולא (רק) להכין אותם לבחינות. זו גם תפיסת החינוך כפי שהיא עולה ממטרות תכניות הלימודים ומחוק החינוך הממלכתי.² חרף זאת, הערכת הלמידה לא עסקה בכך במשך שנים, והתמקדה לרוב במקזור ידע. בשנים האחרונות, בהובלת פרופ' ענת זוהר והמזכירות הפדגוגית, חלה התפתחות בתחום ההערכה, והחלו להעריך גם "חשיבה מסדר גבוה" ולבחון גם הבנה בחלק מתחומי הדעת. בשנתיים האחרונות החלה לבוא לידי ביטוי התייחסות למגוון מטרות הלמידה בהערכה החלופית, ותחומי דעת אחדים החלו לשלב בבחינת הבגרות החיצונית גם מעט שאלות המתייחסות לעולמו הערכי או הפנימי של הלומד.³ בעינינו זו הקומה הבאה של ההערכה: הבאה לידי ביטוי של רבדים עמוקים נוספים הנוגעים בעולמו הפנימי, הרגשי והערכי של הלומד, בתהליכי ההיבחנות החיצונית.⁴

ב. הוספת שאלות עמ"ר

כפי שנכתב באיגרת המזכירות הפדגוגית שנשלחה בקיץ, בשנה זו (תשע"ז) אנו מתקדמים עוד צעד קטן בהתאמת ההערכה ללמידה משמעותית הנוגעת באדם ומשפיעה עליו. אנו עומדים לגוון מעט את השאלות בבחינות הבגרות, ולהוסיף גם שאלות המתייחסות לערכים, למשמעות ולרלוונטיות לתלמיד (שאלות עמ"ר).

2 ממטרות חוק החינוך הממלכתי: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה".

3 מסמך הנוגע להטמעת הלמידה המשמעותית בהערכה, נכתב על ידי המזה"פ ביוני 2015: http://education.meyda.gov.il/begroyot_lepitoh_mnhim_ekronot/AgafPituachPedagogi/Pedagogit_Mazkirut/files/il.gov

4 איננו מתכוונים להעריך האם התלמיד «ערכי» או להעריך האם הוא מזדהה עם דמות «נכונה», אלא לשאול גם על התהליכים הפנימיים הכוללים חשיבה, נקיטת עמדה, הזדהות ורפלקסיה, בעקבות לימוד החומר. כוונתנו להעלות את נושא העולם הפנימי, ואת חשיבות הבעת העמדה, הערכיות והשיח בין עמדות בלמידה. לכן ההערכה תתבצע רק על פי הוכחת התשובה בנתונים ברורים, הנימוק וההתבססות על נתוני הנימוק.

בהתאמת ההערכה למטרות העמוקות של החינוך והלמידה אנו מעוניינים לכוון את התלמידים לחשוב באופן עצמאי, להביע את דעתם, להיות מעורבים בנלמד, לעסוק בערכי החברה והאנושות ולהביא לכך שהלמידה תהיה בעלת משמעות בעיני הלומד. שאלות מסוג זה בבחינות הבגרות נועדו לעורר שיח המערב את התלמיד, את מחשבותיו, תחושותיו, הזדהותו, תפיסות עולמו ודעתו במהלך הלמידה בכיתה ובעת ההכנה למבחן. שינוי ההערכה נועד לאותת שאנו, כמחנכים, כחברה וכמדינה, מייחסים חשיבות לא רק לשינון עובדות, אלא אף להבנה מעמיקה וניתוח שלהן, להפנמתן, ולהבעת עמדה מושכלת ביחס אליהן. על ידי גיוון ההערכה אנו יכולים לסייע למורה לכוון את הלמידה בכיתה גם לשיח על ערכים, לפיתוח אישיות הלומדים ולמעורבות ולאכפתיות של הלומד ביחס לתוכן הנלמד.

הגיוון של שאלות הבגרות אינו מהווה מהפכה, אלא עוד התקדמות ברוח המהלכים שהחלו בשנים הקודמות והמשך להוראה הנעשית על ידי מורים טובים כבר שנים רבות. החידוש הוא בהכנסה הדרגתית של שאלות אלו לבחינות הבגרות החיצוניות (בשלב ראשון במינון נמוך של עד 5 נקודות, ובשלב מאוחר יותר המינון יגדל מעט ושאלות מסוג זה יוכנסו אף לבחינות המיצ"ב בבתי הספר היסודיים).

בהתאם לתפיסה זו, המפמ"רים בתחומי הדעת השונים הכניסו לשאלוני הבגרות של קיץ תשע"ז שאלות הנוגעות בערכים, ושאלות המעודדות מעורבות ורלוונטיות לתלמידים ולחברה (שאלות עמ"ר).⁵ כל המפמ"רים גם חיברו שאלות לדוגמא בתחומי הדעת שלהם, ואלה יישלחו למורים. למותר לציין שבכל תחום דעת, המפמ"ר ומדריכיו יבחנו אילו שאלות מתאימות לתחום ויקבעו את סוגי השאלות המתאימים לו. אינו דומה תחום המדעים, שבו עיקר השאלות יהיו "שאלות עמדה והכרעה אישית" (ראו להלן), לתחומי הרוח או החברה, שבהם גם סוגי שאלות אחרות מתאימות מאוד (למשל שאלות הזדהות).

להלן נגדיר מהן שאלות עמ"ר, נציע דגמי שאלות אפשריות, ובהמשך אף נשלח מאמרים, מחוונים והצעות לשיעורים ברוח שאלות עמ"ר.

5 מדובר בפיתוח של שאלות «מחברות» ו"טעונות" כפי שהגדיר אותן פרופ' יורם הרפז בכמה מפרסומיו: שאלה מחוברת: השאלה רלוונטית לעולמם של התלמידים ולעולמה של החברה; היא מעסיקה, או אמורה להעסיק, את כל מי שלוקח חלק בחיי החברה. שאלה טעונה: לשאלה יש ממד רגשי או "קיומי". היא כוללת דילמה מוסרית או בעיה "דוחקת" המעוררות בנשאל צורך לענות עליה ולבטא עמדה פנימית ויחס רגשי. אלה הן שתיים מתוך שש התכונות של "שאלה פורייה" (ראו למשל, "המודל השלישי", ספרית הפועלים, 2008).

ג. הגדרת שאלות העמ"ר

כאמור לעיל, שאלות העמ"ר כוללות שלושה מרכיבים: שאלות ערך, שאלות מעורבות ושאלות רלוונטיות. שלושת המרכיבים הללו הוגדרו במסמך אבני הדרך כמרכיבי הלמידה המשמעותית,⁶ ועל הגדרת כל אחד מהם נשברו קולמוסים רבים. אנו ניגע בדברים הבאים בהגדרות הקשורות לבחינות הבגרות בלבד.

כל השאלות שבהן אנו דנים מבוססות על ידע, הבנה וחשיבה מסדר גבוה, ולמעשה מדובר במעין תהליך מתמשך של פיתוח השאלות, שבו כל שלב כולל לרוב את השלבים שקדמו לו: משאלות ידע והבנה בלבד לשאלות הכוללות ידע וגם חשיבה מסדר גבוה, בשלב הקודם, ולשאלות המערבות גם חשיבה, גם אתיקה וגם את עולמו הפנימי של הלומד בשלב הנוכחי.⁷ בשאלות העמ"ר אנו שואפים שיהיו לפחות שניים מן המרכיבים האלה: ערך, מעורבות או רלוונטיות.

שאלות ערך

שאלות ערך הן שאלות חשיבה העוסקות בערכים שאנו כחברה סוברים שהם חשובים (והם מצויים בתכנית הלימודים, בחוק החינוך הממלכתי וכדו'), ושמטרתן היא לעורר שיח של ערכים המצויים בתוכני הלמידה. איננו מכוונים בשאלות אלו לאינדוקטרינציה של הלומד, או להנחלת ערכים מוחלטים, אלא לשיח של חשיבה ערכית שאותו יוביל המורה בכיתה; לא להטמעת תפיסות, אלא לדין מעמיק בכיתה על תפיסת העולם של הלומדים, כששאלות המבחן מצביעות על סוג הדין והשיח.

הערכים שעליהם נשאל בתחומי הדעת הם הערכים שמופיעים בתכנית הלימודים של תחום הדעת או בבסיס חוק החינוך הממלכתי, כדוגמת: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה" (חוק החינוך הממלכתי), או: "טיפוח מודעות וגיבוש עמדות ביחס לסוגיות ערכיות הקשורות למדע ולחברה" (תכנית הלימודים בביולוגיה) ועוד.⁸ שאלת ערך תכלול לרוב דילמה מוסרית או בעיה אתית הרלוונטית לחיי החברה, והיא אמורה לעורר בנשאל צורך לענות עליה או להכריע בין חלופות ערכיות / מוסריות ולבטא עמדה פנימית. כך, למשל, ניתן

⁶ <http://meyda.education.gov.il/files/lemidaMashmaitit/chozer/index.html>

⁷ ההדרגה הזו (שינון - חשיבה - עמ"ר) אינה משקפת הדרגה אובייקטיבית או מחויבת מציאות. אנו נקטנו בה מכיוון שזה היה התהליך הישראלי עד היום. בשאלות הבגרות נשאלו עד היום שאלות שינון, ולעתים שאלות חשיבה (בשאלונים בודדים גם שאלות עמ"ר), וכעת אנו מעוניינים להתקדם בהדרגה לשאלות הכוללות גם עמ"ר. רוב שאלות העמ"ר הן שאלות חשיבה, אלא שהתוספת היא שהן נוגעות גם בעולמו הפנימי של האדם: ברגשותיו, בעמדותיו, או בעולם הסובב אותו באופן מידי בחייו.

⁸ דוגמה למטרת טיפוח מודעות ועמדה ביחס להיבטים חברתיים במדעים, וחשיבות העיסוק בנושאים רלוונטיים, מצויה בטיטות המסגרת המושגית של מבחני הפיזה: "כאשר בני אדם נדרשים לקבל החלטות המשפיעות על בריאותם, על המזון שהם אוכלים ועל צריכת האנרגיה שלהם, הם זקוקים למודעות מדעית. חשוב שיבינו את ההשלכות החברתיות של ויכוחים בין מומחים, יפתחו עמדות בנושאים מדעיים, יגלו מעורבות אישית בסוגיות הנוגעות לטכנולוגיה ולמשאבים ויפעלו באופן מושכל בקבלת החלטות שישיעו על סביבתם." פיזה 2015, טיטות המסגרת המושגית במדעים.

לשאלו: "כיצד הערכים x, y באים לידי ביטוי ביצירה שלמדת? האם לדעתך הדמויות המוצגות ביצירה פועלות לאור ערכים אלו? נמק והדגם כל אחד מהם". ההערכה של התשובה תהיה על פי ההדגמה והנימוק. כל תשובה שהתלמיד יענה עשויה להיות נכונה, ובתנאי שהוא אכן הדגים מתוך הנלמד ונימק את הדגמתו כראוי. שאלת ערך תמיד תדרוש חשיבה, היא עשויה לעורר גם מעורבות (וטוב שתעשה זאת) ואף עשויה להיות רלוונטית לחיי הלומד. שאלה מסוג זה עומדת בפני עצמה גם כשאלת חשיבה העוסקת בערך חשוב לחברה או לתחום הדעת.⁹

שאלות מעורבות

שאלות מעורבות הן שאלות הכוללות חשיבה ויצרות למידה פעילה - קוגניטיבית או רגשית; שאלות שיוצרות חיבור בין התלמיד לחומר הנלמד גם כאשר הוא אינו עוסק בנושא הרלוונטי לחייו. החיבור יכול להיווצר על ידי בחירה של התלמיד בתוך השאלה, על ידי בקשה להכריע בין כמה חלופות אפשריות, על ידי רצון פנימי לפצח את התרגיל (כפי שאנו חשים בחידון מאתגר), או מתוך רצון עז לפתור בעיה וכדו'. החיבור יכול להיות קוגניטיבי או חיבור שייגע גם ברגש או בעולמו הפנימי.

כך למשל ניתן לשאול: "בחר דמות שפעלה בתקופת... ועשתה מעשה חשוב / הרואי; שאתה מזדהה עמו... הסבר ונמק באמצעות שתי עובדות מן התקופה מדוע אתה מזדהה עם המעשה והשלכותיו". כאן יכולות להיות גם שאלות שאינן נוגעות ישירות לעולמו של התלמיד ('אי רלוונטיות') בתנאי שהן מעוררות בו עניין, סקרנות, או הזדהות: שאלות מערערות, מאתגרות, מעוררות חשיבה והתבוננות חדשות ומעניינות.

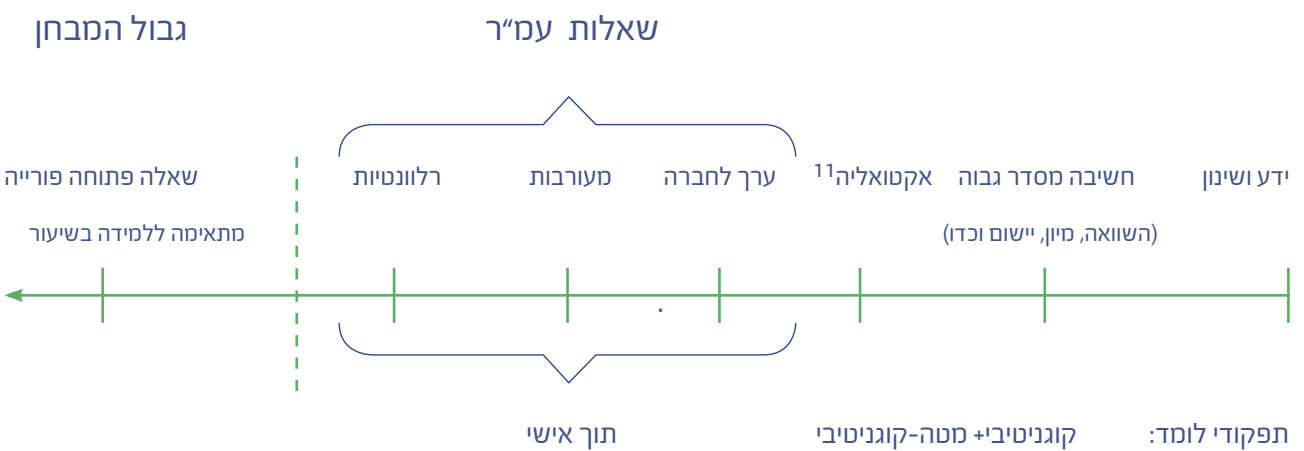
שאלות רלוונטיות

שאלות שיעסקו בנושאים הקשורים לעולמו האישי של התלמיד, לנושאים שהוא מכיר מחייו ומעולמו. שאלות אלו ידרשו לרוב מן התלמיד היכרות וחיבור פנימי אל נושא השאלה, לא רק מבחינה קוגניטיבית, אלא יהא בהן

⁹ בהגדרת הלמידה המשמעותית של המשרד מצוין שמדובר בלמידה «בעלת ערך ללומד ולחברה». בשאלות הערך אנו עוסקים בערכים של החברה, ובשאלות מעורבות ורלוונטיות אנו מנסים לגעת בעולמו הפנימי של הלומד, כך שהשאלות תהינה בעלות ערך בעיני הלומד וייווצר חיבור בין הערכים המצויים בבסיס תכנית הלימודים לתחושת הערך של הלומד. כל החיים אנו עוסקים בלמידה, ועל מנת שתלמידינו ירצו להמשיך בה, אנו מבקשים שהם יעריכו את חשיבות הלמידה ויחוו שהדברים שלמדו הם בעלי ערך עבורם. חשוב לא פחות מכך הוא שהתלמידים יעסקו בנושאים שאנו כחברה חושבים שהם בעלי ערך לקיום חברה אנושית טובה ומוסרית.

גם ממד קיומי או רגשי, ערעור תפיסה או צורך בבדיקת הנחות יסוד. כך למשל ניתן לשאול: "ציין מקרה המוכר לך ממציאות חיינו התואם את התפיסה עליה למדת בהקשר ל...".¹⁰ לרוב שאלות רלוונטיות יעוררו מעורבות עמוקה, שיח פנימי והזדהות או אי הזדהות של הלומד.

למעשה, כאשר אנו מדברים על שאלות עמ"ר, אנו מדברים על מעין ציר התפתחות של גיוון השאלות (ראו איור להלן), שמתחיל בשינון, ממשיך בחשיבה מסדר גבוה ובשאלות עמ"ר, ומסתיים בשאלה פתוחה ופורייה שתישאל בשיעור (אך לא במבחן, עקב הקושי בהערכה). כל אחד מסוגי השאלות כולל בתוכו את הצורך לדעת את התוכן ואת פרטיו, ולרוב, כל אחד מן השלבים (מלבד השינון) כולל אסטרטגיות חשיבה מסדר גבוה.

שאלות עמ"ר יכולות להיות מעורבות זו בזו ולכלול כמה מן המרכיבים, אבל הן תמיד יכללו ידע וחשיבה, ויוערכו על פי הנימוקים ומתוך ביסוסם על ידע, ולא על הדעה

שלושת סוגי השאלות שאליהם אנו מכוונים, אמורים, בסופו של דבר, ליצור מנעד שאלות רחב המוביל לשיח מעורב וערכי, וללמידה בעלת ערך בעיני הלומד. מתוך הבנה זו אנו נשאף שבשאלת עמ"ר טובה יהיו לפחות שניים מן המרכיבים הבאים: העולם הערכי / מעורבות של הלומד / רלוונטיות לחייו, או לפחות היווצרות של

10 כאן מקומן של שאלות אקטואליה, שאלות העוסקות במתרחש בעולם הכללי בימינו, אך יש עדיפות לשאלות שעוסקות במתרחש בעולמו של התלמיד הספציפי העונה על השאלה.

11 פעמים רבות יש בלבול בין שאלות רלוונטיות ואקטואליה. שאלת אקטואליה עוסקת בנושא מן העולם, אבל נושא שאינו רלוונטי לחיי הלומד. אם שאלת אקטואליה עוסקת בערך, הרי היא גם שאלת ערך, אם היא דורשת מעורבות- היא הופכת לשאלת מעורבות, וכן הלאה. אבל לעיתים יש נטייה לשאול על אקטואליה ולחשוב שמדובר בנושא המערב את הלומדים בלמידה, ולא תמיד זה כך.

שיח פנימי בעולמו.¹² חשוב לציין שישנם תחומי דעת שעוסקים בחשיבה מסדר גבוה, ואף כאלו שהחלו להציג שאלות עמ"ר בבחינה בשנה שעברה.

טיבן של שאלות העמ"ר הוא, שהן מעוררות חשיבה ויכולות להיות להן תשובות מגוונות, לכן הבדיקה של התשובות תתבסס תמיד על מחוון שיבדוק את פרטי הידע בתשובה, את איכות ביסוס העמדה המוצגת ואת ההתאמה בין הידע המובא לטענה של כותב התשובה.

דגמים מוצעים לשאלות עמ"ר

בעמודים הבאים נציע דגמים אפשריים לשאלות עמ"ר. בכל סוגי השאלות האמורות, הנימוק יידרש על בסיס הידע הנלמד וניתוחו, הלומד יתבקש להציג נתונים ועובדות התומכים בטענתו, ולנמקה. מטיבן של שאלות העמ"ר הוא שהן מערבות חשיבה, ולעתים שניים או שלושה ממרכיבי העמ"ר, ועל כן פעמים רבות לא ניתן לסווג את השאלות כשאלת ערך בלבד, מעורבות בלבד, או רלוונטיות בלבד.

בדוגמאות הבאות נביא דגמי שאלות עמ"ר; חלק מן השאלות כולל כמה ממרכיבי העמ"ר, ובחלקן מדובר על סעיף אחד מתוך שאלה הכוללת ברובה סעיפי ידע וחשיבה קודמים. על מנת לסבר את הדעת גם בתחום המדעים, בחלק מסוגי השאלות נביא דוגמה מפורטת של סעיף העוסק בעמ"ר מתחום זה (שאלות נוספות רבות, בכל תחומי הדעת, שחלקן כוללות מחוונים מדויקים, ניתן למצוא בקובץ השאלות שפורסם על ידי המזכירות הפדגוגית במצורף לאגרת זו).

ד.1. שאלות ערך:

זיהוי ערך ומוסר

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה המבקשות לעורר שיח ולהנכיח ערכים המצויים בתכנית הלימודים

¹² יש לציין שלרוב הרלוונטיות יוצרת מעורבות, אך לעתים יכולה להיות מעורבות גם בנושאים שאינם קשורים ישירות לחיי הלומד, כמו סקרנות לגבי תחום חדש מאוד, או שאלה שמעורבת בה בחירה (דוגמה לשאלת מעורבות שאינה בהכרח רלוונטית לעולמו של הלומד: בחר דמות היסטורית שלמדת עליה ושלדעתך פעלה באופן נכון שהשפיע על המציאות העולמית; ציין שני דברים שהיא עשתה, וכיצד הכרעתה הנכונה, לדעתך, השפיעה על העולם). לעתים יכולה להיות גם רלוונטיות שאינה יוצרת מעורבות, כמו נושא ששייך לחיי הלומד, אך לא באמת אכפת לו ממנו - למשל: תלמיד המגיע מבית אמיד, שנכח בדיון העוסק בגודל בית הספר ובהשלכה הכלכלית של הדבר על ההורים.

או ערכים חשובים בתוכני המידה. הלומד מתבקש לזהות ערכים או עקרונות מוסריים בתוכני הלימוד,¹³ ולכתוב עליהם. שאלות מסוג זה עשויות להיוותר בתחום הערכי קוגניטיבי, ולעתים אינן מגיעות לרלוונטיות או למעורבות. יש עדיפות גדולה לעסוק בערכים הרלוונטיים ללומד, או לכלול בשאלות אלו גם מעורבות, בחירה, הזדהות וכד'.

דוגמאות

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- איזו דילמה בין ערכים מתבטאת לדעתך במעשיו של _____? הסבר דבריך ובסס אותם על שני ציטוטים מן הכתוב / היצירה.
- איזו דרישה מוסרית רוצה הכותב להעביר ביצירה / מאמר / פרק? בסס דבריך על שלושה ציטוטים מתוך הכתוב.
- איזו דילמה מוסרית עולה לדעתך מהשלכות תוצאות הניסוי? נמק תוך הסתמכות על תוצאות אלו והסברתן.
- הערך _____ בא לידי ביטוי במקומות רבים בתקופה ההיסטורית עליה למדנו, ציין שלושה אירועים בהם ערך זה בא לידי ביטוי, והסבר באיזה אופן.
- לו יכולת להיפגש עם א. _____ ב. _____ או ג. _____ (אחד מגיבורי היצירה / התקופה), איזו שאלה היית שואל אותו אודות הכרעה ערכית שעליה החליט? תאר את המקרה ושלושה פרטים שקשורים לשאלתך.

13 רצוי כי תינתן עדיפות לעיסוק בערכים שלא נלמדו בכיתה בהקשר של הסוגיה הזו (אבל שמצויים בבסיס תחום הדעת), שהרי אם כבר נלמד שביצירה X עולה ערך Y, מדובר בשאלת שינון ולא בשאלת חשיבה.

דוגמא

ייחודית מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה עם כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):

- בעקבות מציאת גז טבעי בחופי מדינת ישראל התעורר ויכוח ציבורי וערכי, האם הגז צריך להיות בבעלות פרטית או בניהול המדינה. הצג/י את דעתך בוויכוח. בס/י את תשובתך בעזרת המושגים "נחלת הכלל" ו"פיתוח בר קיימא".

על מנת שלא יהיה מדובר בשאלות שינון, יש לבחור שאלות שדורשות חשיבה ושהערכים המופיעים בהן לא שוננו בכיתה. אם רוצים ליצור מעורבות (שאלות ערך+מעורבות) ניתן לבקש מן התלמיד לבחור ערך העולה מן היצירה שהוא חושב שיש לו חשיבות רבה; אם רוצים ליצור גם רלוונטיות או מעורבות ללומד ניתן לבקש ציון של ערך שהלומד מזדהה עמו (מעורבות), או שלדעתו הוא רלוונטי לחיי היום יום שלו, של חבריו לכיתה, או של אזרחי המדינה (רלוונטיות).

זיהוי מסר

בשאלה מסוג זה מתבקש הלומד לחפש בתוכן הנלמד מסר לחייו / לחיי היום יום. הלומד נדרש לשאול את עצמו: האם יש מסר שניתן ללמוד מן החומר הנלמד (מסר חיובי או שלילי)?

- מהו, לדעתך, המסר העולה מן הפרק, היצירה? נמק תוך הסתמכות על שני פרטים מן התוכן.
- מהו, לדעתך, המסר שניתן ללמוד מן הניסוי של מלגרם? הסבר את הניסוי ותוצאותיו, האם לדעתך מסקנה זו הינה גורפת? תן שתי דוגמאות התומכות או סותרות את הניסוי.
- מה, לדעתך, ניתן ללמוד מהתנהגות בני האדם באירופה בתקופה שבין השנים...? תמוך דבריך בשתי דוגמאות; תן שתי דוגמאות היסטוריות נוספות התומכות במסר זה או סותרות אותו.

ניתן להפוך כל אחת מהשאלות הללו לשאלת ערך+רלוונטיות על ידי הוספת בקשה מהתלמיד לציין "מהו המסר שניתן, לדעתך, ליישם בחיי היום יום בשכונה שבה אתה גר / במציאות של ימינו.

- מה המסר שניתן ללמוד לחיי היום יום בבית הספר מתוך המקור הזה? תאר את הכתוב במקור, והסבר את הקשר בינו לבין חיי בית הספר בשתי דוגמאות. (שאלת ערך + רלוונטיות)

ד.2. שאלות מעורבות

הזדהות

שאלות מסוג זה מזמינות את הלומד להזדהות עם אחת מהדמויות שעליהן הוא לומד או להזדהות עם ערך או רעיון, ולנמק מדוע הוא מזדהה עמם.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- בחר דמות שלמדת עליה / שאתה מזדהה עמה / עם תפיסתה, ושעשתה מעשה חברתי בעל ערך רב¹⁴ / גילוי פורץ דרך. כתוב שני דברים שעשתה / שכתבה, והסבר מדוע אתה מזדהה עמה / עם תפיסתה.
- מי מבין הדמויות ביצירה עוררה בך הזדהות? ציין שלושה דברים שהדמות עברה / עשתה שעוררו בך הזדהות זו.
- בחר דילמה / התרחשות שעמדה בפני אנשי התקופה, ושאתה מזדהה עמה. תאר אותה תוך ציון שלוש עובדות מן התקופה, והסבר מה מעורר הזדהות בעיניך בהתרחשות זו.

כניסה לסיטואציה

שאלות מסוג זה מבקשות מן הלומד להיכנס לסיטואציה כלשהי ולהיות יצירתי.

14 הסיבה לבקשה לציין מעשה חיובי, חשוב או בעל ערך היא הרצון למנוע מתן תשובות ציניות או מורכבות של הזדהות עם אנשים או אירועים קשים מן ההיסטוריה (אני מזדהה עם היטלר וכדו').

דוגמאות

לתחילת סוג שאלה זה:

- לו יכולת לפגוש את... איזו שאלה היית רוצה לשאול אותו על הכרעה דרמטית שעשה? ציין שלושה מרכיבים של ההכרעה ואת שאלתך עליהן.
- באיזו שנה בין השנים... היית רוצה לחיות, והיכן? ציין שתי סיבות לכך, תוך הסתמכות על שלושה אירועים שהתרחשו בשנה זו באזור המדובר.
- לו יכולת לפגוש את המשוררת, מה היית רוצה לומר לה על השיר שכתבה? נמק תוך אזכור שני דמויים מן השיר המסבירים את דבריך.
- דוגמה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה בעלת כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):
- הנח / הניחי שאת מייצגת את מדינת ישראל בדיון באו"ם בנושא ההתחממות הגלובלית, ואת/ה מתבקש/ת לנקוט עמדה ולהציגה מול מליאת האו"ם. מהי עמדתך? נמק/י על סמך הממצאים המתאימים.

בקשת בחירה

שאלות מסוג זה מבקשות מהלומד לבחור נושא או תוכן שאותו למד, ולהביע את דעתו עליו. התלמיד נדרש להבהיר את תשובתו על פי התוכן הנלמד.

דוגמאות

לניסוח שאלות מסוג זה:

- בחר סוגיה שעלתה במהלך הלימוד בכיתה (על תאי המוח / על השנים 1789-1815), שקשורה למהות הקשר בין בני אדם ושעניינה אותך, ותאר אותה תוך שימוש בשתי עובדות מן הנלמד.

- בחר בתקופה שבה היית רוצה לחיות / באירוע שבו היית רוצה להיות נוכח בין השנים... ציין שתי סיבות לרצון זה, תוך ציון שלוש עובדות מן האירוע / תקופה.
- בחר דילמה ערכית שהעסיקה אותך במהלך לימודי הכימיה / ביולוגיה. ציין את שני צדי הדילמה, והסבר אותה תוך הסתמכות על שתי עובדות מן התוכן הנלמד (מעורבות+ערך).

הבעת עמדה והכרעה אישית

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה הדורשות מעורבות. מטרת שאלות אלו היא שהתלמיד ייכנס לעומקו של הנושא הנלמד, יביע את דעתו ביחס אליו, ולא יישאר אדיש ונטול דעה. שאלות אלו יכולות להיות ברובד הקוגניטיבי והמטה-קוגניטיבי, בלא לעורר עניין אצל הלומד, אך אם בונים אותן נכון הן יכולות להיות גם קוגניטיביות ומטה-קוגניטיביות, גם רלוונטיות, וגם ליצור מעורבות במקרה שהנושא נוגע לחיי הלומד.

דוגמאות

לניסוח שאלות מסוג זה:

- מה, לדעתך, צריכה להיות ההכרעה בסוגיית היחס שבין השימור לבנייה בהרי ירושלים, ממערב לעיר? הסבר את דעתך תוך הסתמכות על שלושה נתונים מן החומר הנלמד.
- כיצד, לדעתך, יש לנהוג במצב מעין זה? מי, לדעתך, צודק בדיון זה? נמק דבריך תוך הסבר האירוע / הדיון ושתי השלכות אפשריות שלו.
- האם, לדעתך, X הכריע נכון בהחלטתו לשוב הביתה? / האם הוא הכריע כפי שהיית מצפה ממנו להכריע? הסבר את דבריך תוך הסתמכות על השלכות ההכרעה בשנים שלאחר מכן.
- עם איזה ערך או תפיסה שעלו מן הסוגיות אתה מזדהה? נמק תוך ציון הערך / התפיסה והשלכותיו/ה על הסוגיה הנלמדת. (שאלה המערבת ערך ומעורבות רגשית)
- דוגמה לשאלה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה בעלת כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):

האם, לדעתך, יש לחייב את המתנגדים לחיסון לחסן את ילדיהם? הסבירו את עמדתכם בעזרת נימוק ערכי ונימוק מדעי.

בשאלות אלו אנו עוסקים בעולמן הפנימי של דמויות (רחוקות או קרובות). העיסוק בסוג שאלות זה מרומם אף את עולמו הפנימי של הלומד, בהיותו נדרש לגעת בתכונות אופי, בהכרעות ובדילמות של הדמות המתוארת. דרך אפשרית לענות על שאלות אלו היא לקשר את הלומד לעולמה של הדמות המתוארת, ולהסיק מתוך עולמו הפנימי או מתוך עולמות מוכרים של הסובבים אותו מסקנות לגביה (גם פה, התנאי המאפשר שהשאלה לא תהיה שאלת שינון, הוא שהנושא לא נלמד בכיתה, ואף לא כתוב באופן גלוי ביצירה, כך שהלומד יצטרך לחשוב, להיות יצירתי ולהשליך מניסיונו ומהבנתו על הדמות. עדיף, כמובן, שהדמות תהיה כמה שיותר רלוונטית לחיי הלומד).

דוגמאות

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- עם מה לדעתך התמודד...? / מה לדעתך עזר ל... לעשות את...? / אילו התלבטויות ליוו לדעתך את...? / אילו תכונות אופי נדרשות לדעתך בכדי...? נמק את דבריך תוך ציון שתי עובדות מן האירוע.
- בחר דמות שעליה למדת (ביצירה, בפרק, בתקופה ההיסטורית) ושלדעתך חוותה משבר. תאר את תחושותיה של דמות זו. כיצד היא התמודדה עם המשבר? / מדוע, לדעתך, בכה הגיבור בסיום הסיפור? / מה, לדעתך, הקונפליקט הפנימי שעמו התמודדה הגיבורה בסיפורנו? הסבר תוך ציון שלושה נתונים מתוך האירוע עצמו.
- בשאלות אלו ניתן להציג קטע המעורר שאלות תוך-אישיות ולשאול אודותיו; קטע העוסק בעולם הפנימי של דמות, בדילמה שלה, בקושי / באמונה / בצורך של דמות בת גילם של הלומדים וכד'.

ד.3. שאלות רלוונטיות

רלוונטיות ויישום רלוונטי

בשאלה זו מתבקש התלמיד לקחת את הנלמד, לזהות בחייו ובסביבתו היבט דומה, ולקשר בין הדברים. ניתן אף להרחיב לבקשת יישום (פתרון, הכרעה וכו'). בעקבות סוג שאלות זה ייווצר חיבור בין הנלמד למציאות.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- האם בחיי היומיום בסביבתך / בחברה הישראלית,¹⁵ ניתן לזהות את הדילמה שהעסיקה את החברה בעת המהפכה התעשייתית? הסבר את הדילמה, הדגם אותה, והסבר מדוע ניתן / לא ניתן למצוא אותה כיום.
- היכן ניתן לפגוש בחיי היום יום (האם פגשת / מישהו שאתה מכיר פגש) מקרה דומה לזה שלמדת עליו? תאר את המקרה, והסבר היכן ניתן למוצאו במציאות ימינו.
- האם ניתן לזהות בחברה המערבית / במציאות היומיומית את השלכות הניסוי שאותו ערכנו בכיתה? תאר את הניסוי והשלכותיו, והסבר מדוע ניתן / לא ניתן לזהות את השלכותיו.
- כיצד ניתן ליישם במציאות היומיומית את מסקנות הניסוי שעליו למדנו במדעי הסביבה? תאר את מסקנות הניסוי ואת אופני היישום שלו.
- מה לדעתך ניתן / ראוי לקחת לחיי היום יום מן היצירה הנלמדת? ציין שתי עובדות לפחות, והסבר מדוע ראוי להעתיקן לחיי היום יום.
- דוגמא לשאלה מלאה מתחום המדעים (סעיף מתוך שאלה בעלת כמה סעיפים. ראו את השאלה השלמה בקובץ שאלות העמ"ר):
- האם תאכלי מזון שהונדס גנטית? רשום / רשמי שני טיעונים התומכים בעמדתך, וטיעון אחד שיעלו המתנגדים לה.

15 בשאלות מסוג זה, טוב להשתמש בעקרון ההרחקה, ולאפשר ללומד להעיד על מה שרחוק ממנו (החברה הישראלית וכדו') ולא רק ישירות על חייו שלו.

ד.4 סוגי שאלות נוספות

סוגי השאלות שהצגנו הועלו במהלך דיונים יומי עיון שנערכו במזכירות הפדגוגית. אנו מזמינים את המפמ"רים, המדריכים והמורים לשלוח אלינו סוגי שאלות נוספים ונשמח לפרסמם.

עקרונות מנחים לניסוח שאלות חשיבה ועמ"ר במבחן

- השאלות צריכות להתבסס על ידע, והניקוד יינתן על תכנים / נתונים / עובדות המבססים נימוק הגיוני העונה לשאלה.
- השאלות צריכות לגעת בעולמו הפנימי של הלומד ("תוך אישי"), בתפיסת עולמו, בתחושותיו, בעולם הסובב אותו והקשור לחייו.
- רצוי שהשאלות תהינה מעניינות, מעוררות וקשורות לעולם הלומד, ודורשות הכרעה, בחירה, הזדהות וכדומה.
- מרכיב הערכים / רלוונטיות / משמעות יזכה בשלב הראשון לניקוד נמוך (על מנת להרגיל את התלמידים לשאלות מסוג זה).
- יש לחבר מחוון מדויק ככל הניתן, אך כזה המאפשר מגוון תשובות.
- תתאפשר גמישות לתשובות יצירתיות.
- ניתן לשאול על רגשות, על תחושות, על ערכים של דמות, על מאפיינים של תקופה (על תחושות של אנשי התקופה וכדו'), ובכך להימנע משאלה ישירה מדי הנוגעת לחיי התלמיד (למשל: כיצד, לדעתך, חש פלוני בעת האירוע? נמק דברייך על בסיס המאמר שקראת).
- יש להבהיר ללומדים ולמלמדים שכל דעה אישית תתקבל במידה שתהיה מנומקת היטב ומבוססת על עובדות.
- יש להיזהר משאלות רגישות העלולות לזמן הצגת תפיסות קיצוניות, ולהשתדל לכונן לדילמות מתונות.

- מומלץ לכתוב את השאלות בשפה המשקפת את הרצון לעורר חשיבה ויצירה (שפה מעט פחות "מבחינית"), כתפיסת המפמ"ר וצוותו ובהתאמה לאופי תחום הדעת.
- לתחומים שונים יתאימו שאלות שונות. כך, לתחום המדעים, שאלות הכרעה המבקשות ביסוס מדעי יתאימו מאוד, וכן שאלות העוסקות בניסויים רלוונטיים לחיי הלומדים. בספרות, שאלות הזדהות יתאימו מאוד, וכן הלאה, בהתאם למטרות תכנית הלימודים של תחום הדעת.

דוגמא

לסוגי שאלות על פי חלוקת עמ"ר, שנכתבו בידי מדריכי תחום דעת¹⁶

ערך: עמדה ערכית

- מנקודת מבטך היום, ועל בסיס הנלמד, מהי העמדה הערכית שהובילה את... לעשות את המעשה המדובר? נמק והסבר תוך ציון שתי עובדות מן האירוע.
- איזה ערך משתקף, לדעתך, ביצירה / בדיון / בהתנהגות האנשים המתוארת בפרק...? האם לדעתך טוב לאמצו לחיך או לחיים במדינת ישראל כיום? נמק תוך הדגמה מן היצירה. (ערך+רלוונטיות)
- כיצד הערכים x , y באים לידי ביטוי במקורות שלמדת בספר? האם, לדעתך, הדמויות פועלות בספר לאור ערכים אלו? נמק והדגם.
- מהי הדילמה הערכית העולה מ...? / מהי, לדעתך, ההכרעה הנכונה בדילמה העולה מ...? נמק תוך הדגמת שני אירועים שהושפעו מהשלכות דילמה זו.
- האם הנך מצדיק את... מעשה של דמות / אירוע / תפיסת עולם? התבסס בתשובתך על העקרונות / התהליכים / התוצאות שאותם/ן למדת.
- האם ... פעל לדעתך בהתאם באופן הגון? הסבר דבריך ובסס אותם על הכתובים.
- האם לדעתך ההכרעה/התנהגות/ מעשים אלו של... היו נכונים מבחינה ערכית ומעשית? נמק ובסס על הכתוב.
- מהו, לדעתך, המסר העולה מאירוע זה / משפט זה / יצירה זו? האם ניתן ליישמו בחברה שלנו היום? נמק תוך שימוש בשתי עובדות מתוצאות האירוע / מן היצירה. (ערך+ רלוונטיות).

16 דוגמאות אלו נכתבו על ידי צוות מדריכי תחום דעת במזכירות הפדגוגית; הן עובדו כאן לתחומי דעת נוספים. ככלל, יש לשאול את השאלות בהתאמה למטרות תחום הדעת.

מעורבות:

- מהן האפשרויות שעמדו, לדעתך, בפני...? באילו מהן אתה מצדד? נמק תוך הסתמכות על דוגמה אחרת מן התוכן הנלמד.
- הניסוי שתואר במאמר ביחס לשיבוט עשוי להיות בעל השפעה גדולה על חיי היום יום של כל אחד מאתנו; האם לדעתך נכון יהיה להמשיך בניסויים מסוג זה? הסבר דברייך תוך התבססות על שלוש השלכות שאותן למדת.
- בחר דמות שפעלה בתקופת... באופן חיובי והרואי (/ עשתה מעשה חשוב וטוב) ושאתה מזדהה עמה (/ עם המעשה). הסבר ונמק באמצעות שתי דוגמאות מן הכתוב / התקופה במה אתה מזדהה עם הדמות / המעשה.¹⁷
- האם, לדעתך, ההכרעה / ההתנהגות / המעשים שאירעו בין השנים... היו מובנים מאליהם / טבעיים / מתבקשים, בהתחשב בנתוני התקופה? תאר את המקרה, הסבר ונמק את דעתך.
- אילו תחושות ליוו, לדעתך, את המפגש בין... בסס תשובתך על שלושה פרטים שהתרחשו בעת האירוע.
- בחר אירוע / דמות / מקרה / משפט / אמירה מתקופת... והסבר: האם ומה היית רוצה לשנות בו משהו? מדוע?
- לו אתם הייתם במקומו של X, כיצד הייתם מרגישים? כיצד הייתם אתם נוהגים? נמקו תוך תיאור המקרה והתבססות על האירוע.
- ציין אירוע / מעשה שלמדת עליו, שהתרחש בין השנים... אשר מעורר השראה בעיניך. תאר את האירוע / המעשה ושתי השלכות שלו, והסבר: מה בעיניך מעורר השראה באירוע זה?

17 כפי שניתן לראות, בשאלה זו יש שני מרכיבים: מעורבות - בחירה, ורלוונטיות - הזדהות.

רלוונטיות

- ציין דוגמה ממציאות ימינו הממחישה את.../ המתאים ל...
- כיצד חוק / משפט / פסוק / מעשה זה רלוונטי לימינו? הסבר.
- הצגת דוגמה מהחדשות / מהעיתון / מהרשת לתופעה / לאמירה / לחוק. כיצד תופעה זו דומה למה שלמדנו עליו ביצירה / בפסוקים / בתקופה ההיסטורית? (או: כיצד דבר זה קשור לניסוי שאותו ערכתם בכיתה?) נמקו והסבירו. במה היא שונה?
- ציין מקרה מוכר ודומה ממציאות חיינו התואם את התפיסה שעליה למדת בהקשר ל...
- כיצד הניסוי שאותו ערכת בכיתה יכול להשפיע על חיי הקרובים לך, או על אנשים שאתה מכיר?

